

RAZGOVOR MAJKE I SINA¹
CONVERSATION BETWEEN MOTHER AND HER SON

Sažetak

Ovaj članak se bavi svjedočanstvom u formi majčinog razgovora sa sinom, ubijenim tokom rata oktobar 1992 – januar 1995. u opkoljenom Sarajevu. Sam dnevnik je životno svjedočanstvo majke koja pišući i uz pomoć vjere pokušava, u čemu na kraju i uspijeva, prevladati unutrašnje vrenje, duboko u njenom srcu nakon tragičnog gubitka, i konstituirati duševnu ravnotežu unutar svoje ličnosti, a i vlastite porodice u ratom izmučenom Sarajevu. Dalje, moja analiza tekstualno uspostavlja vezu između njenog ličnog iskaza i heroína iz usmene i klasične književnosti, iz mita i usmene tradicije, te ih smješta na isti nivo zajedno sa svim majkama iz šireg konuniteta dimenzija vremena i prostora. Majčin dnevnik postaje krikom iskazivanja stoljetne emocije i stavova navedenim u kristaliziranim slikama, prepoznatljivim kao takvim kroz periode neslaganja koji rezultiraju u sukobljavanju pojedinaca sa svijetom.

Ključne riječi: životna priča, lično svjedočanstvo, mit, usmena tradicija, klasična književnost, kristalizirane slike

Summary

This article is concerned with a witnessing story in the form of a mother's conversation with her murdered son during the war from October 1992 to January 1995 in the besieged Sarajevo. The diary is life testimony of the mother who, by way of writing and with the help of religion, tries to establish and succeeds in surmounting her personal turmoil deep down in her heart after the loss and in constituting spiritual balance with her own person and her own family as well in the war Sarajevo. Moreover, the relation establishes itself textually in my analysis between her personal testimony and heroines from oral and classical literatures, from myth and oral tradition, and they place them on the same level with all the mot-

¹ Prikaz knjige *Razgovor majke s ubijenim sinom u opkoljenom Sarajevu* Emire Ibrahimagić, Sarajevo, 2009.

hers from grander space- time. The mother's diary becomes an outcry of expressing century long emotions and postures stated in crystalised images recognisable as such through periods of discrepancies resulting in clashes between individuals and the world.

Key words: *life story, personal witnessing, myth, oral tradition, classical literature, crystalised images*

Društvo za ugrožene narode Bosne i Hercegovine, sa Fadilom Memišević na čelu, promoviralo je u maju 2009. godine u Bošnjačkom institutu tek publikovanu knjigu Emire Ibrahimagić, njen ratni dnevnik pod naslovom *Razgovor majke s ubijenim sinom*. Knjiga je impozantno opremljena, u tvrdom povezu sa dječijim crtežima, čestitkama majci i ocu u unutrašnjosti njenih korica, sa posvetom autorice ove knjige uspomeni na svu ubijenu djecu u opkoljenom Sarajevu 1992–1995. godine. Odmah iza mota uz ovu knjigu date su od historijskog značaja poruke otpora opkoljenog Sarajeva Leszeka Kolakowskog, poljskog filozofa (u zborniku *Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta*, u izdanju Helsinškog odbora za ljudska prava Srbije, 2006). Dat je sadržaj na samom početku kao i predgovor prof. dr. Saliha Foče, fotografija *Opsada Sarajeva* i autoričin tekst koji počinje podnaslovom *Samir je ubijen*. Značajno je što knjiga posjeduje prevod na engleski mr. Amire Sadiković i tekst o knjizi Fadile Memišević. Knjiga je potresna životna ispovijest jedne majke u opkoljenom gradu 1992–1995. godine. Spisateljica je dnevnik počela da piše 20. septembra 1992. godine, nakon što je tog popodneva od posljedica granatiranja izgubila sina, a malo da nije izgubila i drugo dijete, kćerku Samru, koja je ostala nedotaknuta, mada je bila blizu brata. Dnevnik vodi do januara 1995. godine. Dnevnik predstavlja krajnji očaj, stanje pakla majke pred nasilnom, preranom, dječijom smrću – smrću djeteta Samira, umrlog sa nepunih devet godina – *suviše kratko je živio* (kaže majka Emira). Sva majčina bol i njena duboka tuga su se slili u tom dnevniku u rečenice u kojima se osjećaju prolivene suze i očaj što i ona mora da bude ta koja je to doživjela, a mogla je ostati i bez Samre. Knjiga-dnevnik Emire Ibrahimagić, njen hod žene i majke koja mora i želi da preživi nakon smrti djeteta i da bude uz drugo dijete – kćerku kojoj je potrebna, a isto tako da bude mužu smirena i uravnotežena supruga, koja je naučila da podnosi strahovitu bol, jer ma kako je njoj teško, zna da nije ni sama ni jedina u svom bolu. Dnevnik je svjedočanstvo njenog opredjeljenja da prihvati tu bol kao svoju ličnu, da se nosi sa njom, da bude naizgled normalna, kako život od nje traži. Dnevnik je ispovijest njene

beskrajne tuge koju može reći jedino samoj sebi i mrtvom djetetu. Djelić toga dnevnika zna i njena kćerka Samra, kojoj, u strahu da se njoj (Emiri) nešto desi, ostavlja dnevnik kao obavezu da ga čita i sjeća se nje i Samira. Osim pisanja dnevnika ona je našla i spas u religiji, islamu, sjećajući se i spajajući ono što ju je majka učila u djetinjstvu sa onim što je ona čitala o islamu nakon svoje tragedije. Ona se vratila religiji i to ju je spasilo i ojačalo, a učila je i u toku rata. Postila i učila dove tokom mjeseci opsade da bi se održala i bila korisna. Moto dnevnika je citat iz Kur'ana (V/32): *Ako neko ubije nekoga koji nije ubio nikog kao da je sve ljude poubijao*. A to se odnosi na njenog prelijepog, predobrog i pametnog sina, čija slika, djetinje ozbiljna očima se smiješi sa korica knjige i posmatra svakoga ko uzme knjigu. Dnevnik je svjedočanstvo o ratnoj svakodnevnici, brigama ljudi i smrti koja je postala dijelom njih, sa dnevnim dešavanjima, dok tamo negdje, u bijelom svijetu, Ženevi, Njujorku, Parizu, Londonu, proizvode rezolucije i rezolucije, a PAM-ovi i PAT-ovi svakodnevno grme po sarajevskim ulicama sijući smrt, sve praćeno nedovoljnom pomoći ljudima koji nemaju za goli život u hiljadudnevnoj opsadi Sarajeva. Knjiga nije književni čin, kako ga definišu strogi tradicionalni stilisti i teoretičari književnosti, literatura kojoj i ona pripada. Njena knjiga ima referencijalnu funkciju odnosa na stvarnost, to je mimezis ratne svakodnevnice i kao takva značajna je i ima vrijednost za historiju ratnog Sarajeva. Ona je dio historije svakodnevnice jednostavnog čovjeka na vjetrometini ratnih zbivanja. I to treba uzeti u obzir kod proučavanja savremene historije, posebno historijskih zbivanja koncem XX vijeka u postkomunističkim zemljama. Knjiga Emire Ibrahimagić *Razgovor majke sa ubijenim sinom u opkoljenom Sarajevu* je osim razgovora majke sa mrtvim sinom i razgovor autorice sa potencijalnim čitateljem/ čitateljicom koji će se prepoznati u napisanom i na neki način pružiti svoj odgovor ovom dijalogu. Svako novo čitanje može omogućiti da iskustvo Emire Ibrahimagić ne zastari, da dobije novi odgovor u vremenu koje dolazi. Svjedočenja Emire Ibrahimagić u odabranom pisanom obliku vraćaju nas na same početke stvaranja i bilježenja tradicionalno usmene literature, one trenutke kada se ona dodiruje sa umjetničkom, na one nepoznanice početaka (noći vremena). Tako se ne može osporavati i literarni dommet ove knjige (literarnost je u materijalnim i formalnim uslovima književne umjetnosti, a to su naročito jezičke činjenice shvaćene u funkcionisanju posebnog režima, sklopa, Georges Molinié). To ne znači da je spisateljica upoznata sa teorijom literature i nošena zahtjevima određenog žanra, ali je ona spontano u literarnom (epistolarnom) razgovoru sa sinom, porodicom i svijetom. Ako bismo književnost i bavljenje književnošću gledali i kroz

ljudska prava i njihovu satisfakciju kao savremeni domet u osudi zločina, onda je Emira Ibrahimagić spontano i literarno progovorila epopejom detalja (Michel Chaillou) vlastite duše, vlastitih bitnosti koji su joj vratili život i smisao života, vlastitu dušu, približili je zbivanjima oko nje, blizu i dalje. Time ona podsjeća na borbu i otpor antičkih junakinja majki, npr. Niobu ili tradicionalnih majki, npr. majku Morića, majku Jugovića, Hasanaginicu, Majku Margaritu; u ovoj posljednjoj – metaforikom rastanka sa sinom i bratom. Majka Margarita ih daje **zori**, uz strepnju da ih ona ne vrati dostojne njenog velikodušnog dara, a oni je, popivši vodu zaboravku (brat) – a sin je bio omađijan vijencem mlade Primorkinje – zaboravljaju, opčinjeni Drugim svijetom, njegovim čarobnicama i osvajačicama. Poput Odiseja, oni zaboravljaju na Majku Margaritu u njenom bolu, koji je poput smrti i još gore, jer smrt je premostiva za Majku Margaritu, a zaborav od živih nije. Nakon smrti je ritualna kuknjava, a ovdje, snažno, tiha tuga i bol. Bol je podstrekač ženama Srebrenice i majčina bol je povezala “Žene u crnom“ sa svim ženama kojima je oduzeta radost rađanja. Njen dnevnik je poput pobune jedne majke, okamenjenog krika Niobe u suzama. Emirino izlaženje iz vlastite ličnosti, nećemo kazati *trajne žalosti*, njeno prebrojavanje granata, njeno dopiranje do neprijateljskih položaja jeste blisko izlasku majke Morića iz zbunjenosti tuge i praktično preuzimanje svih briga iza kojih su želje njenih sinova da njihova imovina bude zaštićena kroz porodicu i obezbjeđena kroz stoljeća, kao i njeno dopiranje do sarajevskog esnafa i njegove moći, do njenog krika upućenog Carevini i njenoj organizaciji iste i čiju majčinsku snažnu kletvu ona posjeduje. Kletva kod Emire Ibrahimagić je u skladu sa njenom ličnošću i njenim obrazovanjem i modernim dobom kojem pripada. Ona je izraz njene intime i njenog vjerovanja, ona je način njenog negodovanja ili sredstvo njene pobune, bijesa kojeg moderna žena, pravica, majka i supruga izražava pred smrću, tu pred njenim očima:

Rat koji mi ubi tebe, rat koji me unesreći. Prokleti da su krvnici za ovaj rat, želim da im se sve ovo vrati. Milo moje drago i nedužno dijete plati svojom glavom ove prljave ljudske rabote (str. 156).

Njena kletva je konkretna, bez snažnih metafora, bez invokacija i uzvika, bez hiperbola. Ona je izražena standardnim jezikom (*želim da*). Kletva Amine Morić povezana je sa dubokom religioznošću, koja izvire iz njene vjere čovjeka koji vjeruje u religiju u kojoj je rođen, koji je postavljen naspram kosmosa. Religija Emire Ibrahimagić je religija savremene ličnosti kojoj naginge, dijelom svojih postupaka, i majka Morića, dok je religija Eshilovih moliteljica, kao i Niobina, povezani sa njihovim mitskim bićem, ne postoji ništa između njih i kosmosa i djece sa kojim su jedno. A

Emira Ibrahimagić je rascijepljena: njen kosmos je rascijepljen na ovaj svijet i svijet mrtvih koji su potpuno odvojeni. Njen razgovor sa mrtvim sinom je njena intimna, spontana želja da premosti taj jaz i da osvoji i taj prostor Drugog svijeta. Tradicija i modernost imaju jedno; one nose bol rastajanja najdražih i živjeti svakodnevicu sadašnjosti bez najdražih stvorenja je čin velikog napora dostojan divljenja, koji je individualan. Majka Emira je ljuta nad mrtvim djetetom, dok majke Amina Morić i Nioba pokušavaju spasiti barem jedno dijete od njihovih tlačitelja, Dizdar-age i boginje Leto; Majka Margarita pokušava saznati šta je sa njima, njenom djecom, da li su živi, i saznanje da jesu i da su je zaboravili, što je njena sudbina. Bol svih majki je u modulaciji i njegovim nijansama: majka Morić gine u pjesmi, Nioba je okamenjena u bol, Majka Margarita čeka, a majka Emira živi bol i ljutnju iz kojeg izvire taj bol. Dijalog Emire Ibrahimagić sa mrtvim sinom dio je iskonske želje čovjeka da nadvlada smrt i ublaži bol rastanka. Svojom spoznajom, da se vratila religiji kojoj pripada rođenjem, ona je, vjerujemo, istinski prihvatila smrt svoga sina kao *preseljenje*. Put koji prolazi Emira je dio dugačke putanje koju su prošle Bošnjakinje, a i ostale žene koje su živjele u gradovima i područjima odabranim za nestanak. Ova knjiga će biti značajan segment građi (živa riječ) za kulturnoantropološka proučavanja, u kojima žene trpe, od fizičke boli do boli u srcu i duši, i izgrađuju vlastiti sistem odbrane, vezenom maramom ili šamijom, crnom maramom, otvorenim govorom i otvorenim obraćanjem svima koji su ih ugrozili.